

KAPITTEL 4

Den skjulte styringen

Ketil Skogen, seniorforsker

Norsk institutt for naturforskning

Audun Ruud, seniorforsker

Norsk institutt for naturforskning

Olve Krange, seniorforsker

Norsk institutt for naturforskning

Abstract: Lately, we have seen several overt attempts from politicians and corporate interests to steer research in the directions they prefer. However, such attempts are always met with outrage and resistance, and they lead to extensive public debate. We contend that more subtle and hidden control over research is exercised on a day-to-day basis, yet it is rarely discussed. Research programs and new research centers are often designed based on premises that are no less political than clumsy attempts at controlling scientists. Programs are designed to stimulate economic growth, energy production, commodification, job creation, a more effective government, etc. These premises are rarely articulated and almost never discussed. Many Norwegian and EU research programs will automatically exclude research that questions them. This means that only research that is “useful” for particular interests is funded. The claim that this form of “usefulness” is universally good is in fact strongly political. This hidden political control impairs our possibilities to conduct research to facilitate alternative societal development trajectories and serve civic society. It should be discussed much more openly and critically than is the case today.

Keywords: research policy, power relations, politics

Introduksjon

Da Per Sandberg for en tid siden proklamerte at Havforskningsinstituttet værsågod hadde å være «næringsvennlig» og forske for å gjennomføre

Sitering av dette kapitlet: Skogen, K., Ruud, A., & Krange, O. (2019). Den skjulte styringen. I H. Ingierd, I. Bay-Larsen & K. Hiis Hauge (Red.), *Interessekonflikter i forskning* (s. 91–105). Oslo: Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/noasp.63.ch4>
Lisens: CC BY 4.0

regjeringens politikk, samtidig som han kalte kritiske forskere for «mørke krefter»,¹ ble han møtt med en storm av kritikk.² Det har vært flere lignende tilfeller i det siste, der folk i maktposisjoner forsøker å styre forskning eller mistenkeliggjøre forskeres motiver og integritet. Norske Sjømatbedrifters Landsforenings diskreditering av lakseforskningen er et urovekkende eksempel.³ Her har vår egen forskningsinstitusjon fått unngejelde.⁴ Dette er en tiltagende og farlig tendens, som ikke på noen måte er begrenset til Norge, men det skjer som regel ikke uten at det reises kritikk. Derfor kan vi si at kritikken av Sandberg var en positiv effekt av ministerens eiendommelige manøver. Sandberg skapte en anledning til å diskutere og synliggjøre – for en bredere offentlighet – betydningen av forskningens uavhengighet og viktigheten av vitenskapens universelle ideal om akademisk frihet. Han aktualiserte en diskusjon om den vitenskapelige kunnskapsproduksjonens stilling overfor mektige aktører som staten, store industriforetak og andre med stor innflytelse i det norske samfunnet. Vi mener imidlertid at et viktig element har manglet i denne diskusjonen. Hvordan styres forskningen i det daglige, når styringen ikke er like åpenlys? Hvem setter dagsorden, og hvilke idéer og problemstillinger blir vektlagt? Finnes det uuttalte premisser som gjør at forskning som tjener bestemte formål, finansieres, selv om premisser og formål kunne og burde problematiseres?

Det er spørsmål som dette vi vil luften her. Målet er å reise en debatt, basert på egne erfaringer med forskningsfinansiering, og på eksempler hentet fra programplaner og andre forskningspolitiske dokumenter. Disse eksemplene gir ikke et uttømmende bilde av premissene som styrer finansieringen av norsk forskning, men de tydeliggjør problemene vi vil belyse.

En sentral målsetting for norsk forskning er å sikre dens autonomi. Da Norges forskningsråd ble opprettet i 1993, ble det lagt stor vekt på at forskning skulle være forskerstyrt. Vår egen og våre kollegers erfaring

1 <http://www.aftenposten.no/norge/politikk/Varsler-oppgjor-med-morke-motkrefter-10792b.html>

2 <http://www.aftenposten.no/norge/Per-Sandberg-advarte-mot-morke-motkrefter---skapte-storm-24711b.html>

3 <https://fiskeribladet.no/nyheter/?artikkel=45570>

4 <http://www.nina.no/Aktuelt/Nyhetsartikkel/ArticleId/3845/Usaklige-beskyldninger-fra-Norske-Sjomatbedrifters-Landsforening-NSL>

er ofte en annen. I Norge, som i mange andre land, er finansieringen organisert i et system som utfordrer og til og med truer institusjonenes nødvendige autonomi. Systemet gir nemlig rom for en maktutøvelse som ikke er like iøynefallende som Sandbergs overtramp, men ikke desto mindre svært effektiv. Det er slike subtile og mindre synlige måter å styre forskningen på det skal handle om i dette kapitlet. Vi vil se nærmere på hvordan forskning kan tilpasses bestemte interesser eller perspektiver, også når finansieringskilden er offentlig. Den makten som ligger i å avgrense hva slags forskning som finansieres, fortjener større oppmerksomhet. Det finnes et grunnlag for utøvelse av makt i måten programmene utformes og gjennomføres på, og som legger sterke føringer på hva det faktisk utvikles kunnskap om, og hva slags innsikt og forståelse som genereres. Vi ser det ofte i utlysningene på vårt eget felt, miljøforskningen. Det kan igjen få stor betydningen for hvilken rolle forskningen kan ha i samfunnet. Kritisk forskning kan for eksempel være svært nyttig, om enn på andre måter enn de vi normalt finner formulert i programplaner og utlysningstekster. At forskning som ikke i utgangspunktet motiveres av nyttehensyn (typisk «grunnforskning»), faktisk kan vise seg å bli svært verdifull i framtida, er et synspunkt som ofte framsettes i debatten. Det er vi selvsagt enige i, men poenget vårt er snarere at kritisk forskning også kan ha stor nytteverdi på kort sikt – men kanskje for andre enn de som i dag legger føringene når forskningsprogrammer utformes og bevilgningsbeslutninger fattes.

Styring mot bestemte typer «nytte»

Det er vanlig at Norges forskningsråd (NFR) i sine programmer stiller krav om samfunnsnytte – at forskningen er til gagn for samfunnet. Det samme gjør EU i sin store forskningsatsing Horizon 2020. Og det er ikke urimelig. Forskning finansieres i stor grad over offentlige budsjetter, og bruk av fellesskapets ressurser bør selvsagt på en eller annen måte komme fellesskapet til gode. At forskning skal være nyttig, er vel og bra, men vi må stille spørsmål om *hva slags* nytte den gir. Denne kan være mer eller mindre klart definert. Hva som er nyttig, kan spesifiseres på ganske snevre måter, eller peke vagt i visse retninger, men har unngåelig en

innretning som bygger på bestemte politiske perspektiver eller tilgodeser konkrete interesser. Til dette hører selvsagt spørsmålet om *hvem* som får bestemme hva som er nyttig. Konsekvensen er at forskningsprosjekter som når opp i konkurransen og som finansieres med offentlige midler gjennom slike programmer, vil være preget av en bestemt tolkning og operasjonalisering av nettopp dette. Ofte er det forskning for gode formål som finansieres. Det kan f.eks. være å redusere forurensende utslipp eller gjøre samfunnet bedre i stand til å tilpasse seg klimaendringer. Tilsvarende kan det være gode prosjekter om mer miljøvennlig utnyttelse av naturressurser, utvikling av bedre teknologi innenfor et bestemt område eller modellutvikling knyttet til bedre forståelse av framtidig produksjon og forbruk. Slike prosjekter kan være både gode og relevante, men vårt poeng er at det er like stort behov for andre typer kunnskap.

Et sentralt spørsmål er hvem forskningen skal være nyttig *for*. Det kan være mange som vil ha stor nytte av forskning som imøtegår de underforståtte premissene som preger en rekke av dagens forskningsprogrammer. «Samfunnet» er ikke ensbetydende med myndighetene og næringslivet, men inkluderer også interesser som i mindre grad har ressurser til å søke (nyttige) forskningssvar på viktige spørsmål.

Siste langtidsplan for forskning og utdanning ble presentert av Solberg-regjeringen i oktober 2015. Den fastsetter overordnede mål og prioriteringer for hvordan regjeringen skal styrke forskning og høyere utdanning i perioden 2015–2024. Her fokuseres det på styrket konkurransekraft og innovasjonsevne, men samtidig understrekes betydningen av å løse store samfunnsutfordringer.⁵ Men det gir seg slett ikke selv hvilke samfunnsutfordringer forskningen skal hjelpe til med å løse, og på hvilken måte det skal skje.

Sivilsamfunnet i alt sitt mangfold trenger også nyttig forskning, men det kan være forskning som søker andre svar enn samfunnets tradisjonelle premissleverandører etterspør. Dersom den offentlig finansierte forskningens programmer strømlinjeformes for å gi en bestemt type svar som er viktig for enkelte samfunnsaktører, og det ikke åpnes for

5 Lenke til Stortingets behandling av Forskningsmeldingen: <https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Saker/Sak/?p=60838>

forskning som på andre måter kan være avgjørende for samfunnsutviklingen, utgjør dette etter vårt syn ikke bare et problem for forskningen og forskerne. Det vil også være et alvorlig demokratisk problem. Forskning reduseres da til en virksomhet som bare øker innflytelsen til de som allerede har makt. Et velfungerende demokrati er avhengig av en kunnskapsproduksjon hvor problemstillingene åpner for å utfordre makt, markedsløsninger, næringsinteresser og gjeldende sannheter i sin store alminnelighet.

Skjevt forskningsfokus

I overfloden av gode, konkrete, praktisk nyttige «best praksis-prosjekter» er det ofte liten plass til forskning som stiller grunnleggende kritiske spørsmål – også ved de nyttebetraktninger som finnes i forskningsprogrammets utlysninger. Vi kan igjen ta forskning som berører havbruksnæringen som eksempel. I seg selv er det selvsagt ikke noe galt i forskning som bidrar til en bedre praksis i næringen: Mindre bruk av antibiotika, reduksjon av lakselusproblemet, kostnadseffektivisering og optimalisering av produksjonen. Og det er heller ingen grunn til å kritisere at den forskningen næringen selv finansierer, hovedsakelig dreier som om slikt som kan bedre lønnsomheten, eller svarer på miljøkrav som myndighetene stiller. Problemet oppstår først og fremst når offentlige midler (folkets felles ressurser) brukes til det samme formålet. Og det skjer selv om næringen har økonomi til å finansiere denne typen kunnskapsproduksjon. Det norske samfunnet, og dessuten næringen selv, fortjener (og har potensielt stor nytte av) forskning som setter et kritisk søkelys på problemene næringen kan skape. Naturvitenskapelige problemstillinger som dreier seg om næringenes virkning på økosystemene, eller samfunnsvitenskapelige problemstillinger om maktforhold, næringens politiske innflytelse, økende kapitalkonsentrasjon og en rekke andre temaer, kan lede til bedre opplysning av samfunnsdebatten. Hvis vi er heldige, kan de også føre til bedre politiske beslutninger. Disse beslutningene vil også være påvirket av andre samfunnsaktører enn næringen selv og sektormyndighetene, samfunnsaktører som vil ha stor nytte av forskning som kaster lys over problemstillinger som er viktige for dem. Det kan imidlertid være

problemstillinger som avviker, kanskje betraktelig, fra slike som næringsen selv og deres støttespillere er interessert i. Forskning kan i noen tilfeller bidra til å undergrave havbruksnæringen slik den drives i dag. Det kan i seg selv ikke være problematisk for offentlig finansiert forskning. Verken på universitetene eller i forskningsinstituttene kan virksomheten begrenses til bare å levere «best praksis-resultater» på snevert avgrensede premisser, ofte innrettet mot såkalt verdiskaping (i seg selv et sterkt politisert begrep som klart viser at «språk er makt»). Det er dette vi mener å se tydelig i mange programplaner, utlysninger og ofte i valg av prosjekter som faktisk støttes. Dette er det all grunn til å advare mot.

Åpenhet om premisser for prioritering

Det er ikke noe nytt, og heller ikke til å unngå, at det ligger forutsetninger og bestemte problemforståelser i programplaner og utlysninger, og at de bygger på politiske premisser og forutsetninger. Mange ønsker å stimulere til forskning med bestemte siktemål på definerte områder, slik også Per Sandberg ønsket. Dette er nærmest en triviell innsikt fra studier av forskningspolitikk. Men ikke minst derfor er det urovekkende at disse premissene ikke gjøres eksplisitte, og at de sjelden settes under debatt, for eksempel med utgangspunkt i studier av forskningspolitikk og makt. Det er derfor vi reiser spørsmål i dette bidraget: Hva slags samfunnsutvikling er det offentlige forskningsmidler skal være med å støtte eller rettferdiggjøre? Hva slags kunnskap er det viktig at knappe ressurser bidrar til å frambringe? Selv om mange forskningsprogrammer starter med høringsrunder, og selv om programplaner utvikles etter innspill utenfra, er vårt klare inntrykk at de grunnleggende premissene forblir uendret, beholder en bestemt politisk innretning og bygger på bestemte verdigrunnlag. Et aktuelt eksempel er forutsetninger om «grønn økonomisk vekst» eller «grønn omstilling i næringslivet», og ikke minst «bærekraftig samfunnsutvikling». Dette er ikke nøytrale, apolitiske målsettinger. Alle kan være enige i at det høres finere ut med grønn enn f.eks. svart vekst, og at bærekraft høres bra ut. Dersom det imidlertid er selve veksten som er problemet, vil fokus på fargen snarere enn vekstbegrepet hindre helt nødvendig forskning som kan være avgjørende for videre samfunnsutvikling og i

ytterste konsekvens menneskehetens overlevelse – noe vi normalt forbin-
der med bærekraftig utvikling. Dette er noe annet og mer fundamentalt
enn omstilling i næringslivet, som kan være et middel, men ikke et mål i
seg selv. I hvor stor grad en slik omstilling i det hele tatt kan skje i en mar-
kedsøkonomi og samtidig være forenlig med økonomisk vekst, må være
et spørsmål som ikke bare er legitimt, men helt grunnleggende. Derfor er
forskning som stiller slike spørsmål også *nyttig* – i en svært fundamental
betydning av ordet.

Både i samfunnsdebatten og i academia er dette et tema som faktisk
får mye oppmerksomhet: Er vedvarende økonomisk vekst, og en mar-
kedsøkonomi av vår type, egentlig ondets rot? Er det mulig å forene fort-
satt vekst med bærekraftige løsninger, økologisk så vel som sosialt? Noen
svarer nei, også blant økonomer og andre innen den delen av academia
som har frihet til å drive med kritisk vitenskap. Den såkalt «degrowth»-
bevegelsen er vital, og mange med bakgrunn fra forskning deltar der.
Sosial bærekraft, eller sosial rettferdighet, er ikke mindre viktig enn den
økologiske. Her er det åpenbart at dagens økonomiske system må opp
til diskusjon. Å forutsette at bærekraft kan oppnås uten fundamentale
samfunnsendringer, er ikke mindre politisk enn å hevde det motsatte.
Arbeid for å forandre en planøkonomi til en markedsøkonomi – la oss
si i Øst-Europa på 1980-tallet – vil av de fleste betraktes som politisk
virksomhet. I vår tid er den samme markedsøkonomiens grunnlogikk
førende for nesten alt myndighetene foretar seg – også forskningsfinansi-
ering. Selv de som mener at det er riktig, bør erkjenne at det *også* er poli-
tisk. Men i NFRs dokumenter ligger dette politiske grunnlaget stort sett
ukommentert, som om det skulle være en naturtilstand, en slags «end of
history». Dette er enten en naiv forestilling eller et uttrykk for at bestemte
krefter faktisk styrer forskningen – eller begge deler.

Det finnes eksempler på at oppdragsforskning har vært påvirket av hva
oppdragsgivere ønsker av resultater, men her snakker vi om produksjon
av kunnskap som finansieres av samfunnet, altså med alle samfunns-
medlemmers felles ressurser. Da må vi forvente at det samme samfunnet
får utført forskning i en bredde som faktisk kan sikre viktig og relevant
kunnskap – også på lengre sikt, og som kan være nyttig for sivilsamfun-
net så vel som for myndigheter og næringsliv.

På Forskningsrådets hjemmesider og på hjemmesidene til EUs Horizon 2020 florerer eksempler på denne styringen mot bestemte typer forskning som kan søke om finansiering. Å finne fram på slike nettsteder er ikke alltid like enkelt, men vi har sett på en del programplaner, utlysninger og generelle målsettinger. Denne gjennomgangen er ikke på noen måte uttømmende, men hovedinntrykket er at lite synlige premisser gjennom-syrer mange av disse tekstene. I en del programmer gjøres premissene for så vidt eksplisitte i den forstand at det står tydelig hva målet er, men ikke slik at det gjøres klart at noen valg er tatt, og på hvilket grunnlag. Langt mindre åpnes det for forskning som kan stille spørsmålstegn ved disse premissene. Horizon 2020 er i en klasse for seg. Om hele denne enorme satsingen heter det bl.a.:

Horizon 2020 is the financial instrument implementing the *Innovation Union*, a Europe 2020 flagship initiative aimed at securing Europe's *global competitiveness*. Seen as a means to drive *economic growth* and create jobs, Horizon 2020 has the political backing of Europe's leaders and the Members of the European Parliament. They agreed that research is an *investment* in our future and so put it at the heart of the EU's blueprint for smart, sustainable and inclusive *growth* and jobs.⁶

På et felt som er aktuelt for vårt institutt, NINA, nemlig «Climate Action, Environment, Resource Efficiency and Raw Materials», heter det i den generelle omtalen:

Reducing resource use and environmental impacts, whilst increasing competitiveness, will require a decisive societal and technological transition to an economy based on a sustainable relationship between nature and human well-being. (...) Innovation in these fields will provide opportunities for growth and jobs, as well as innovative options involving science, technology including of ICT, the economy, society, policy and governance.⁷

Vi vet at Horizon 2020 også krever «impact», altså at det skal vises hvordan forskningen faktisk bidrar til framgangen EU ønsker, og dessuten

6 <https://ec.europa.eu/programmes/horizon2020/en/what-horizon-2020>

7 <https://ec.europa.eu/programmes/horizon2020/en/h2020-section/climate-action-environment-resource-efficiency-and-raw-materials>

stilles det som betingelse at kommersielle aktører deltar i prosjektene. Innretningen framstår som klar, men helt uten diskusjon eller begrunnelse. Vekst og konkurransedyktighet ses åpenbart som målsettinger det er unødvendig å diskutere, også for miljøforskningen.

I 2015 vedtok Forskningsrådets hovedstyre hovedstrategien som skal gjelde for perioden 2015–2020. På NFRs egne hjemmesider kommenterte styrets leder Henrik O. Madsen den nye strategien.⁸ Han framholdt «hvor viktig forskning og innovasjon er for samfunnsutviklingen», og satte opp tidligere strategier som kontrast. De hadde nemlig «lagt større vekt på forskningen som et mål i seg selv». Nå har man vedtatt «en strategi som understreker tydeligere enn før hvor avgjørende god forskning og innovasjon vil være i den omstillingsprosessen norsk økonomi må gjennom de nærmeste tiårene». Forskningen skal ha som hovedoppgave å bidra med løsninger, gjerne – og kanskje helst – i samarbeid med næringslivet. Spørsmålet om vår type økonomi i det hele tatt kan bli «bærekraftig» i noen betydning av ordet, har tydeligvis ikke hatt noe sentral plass i strategiutviklingen, og forskning på områder som ikke hjelper næringslivet til «omstilling», nedprioriteres åpenlyst.

Inntrykket av at nyttig kritisk forskning sjelden prioriteres, styrkes dersom man ser nærmere på noen programmer finansiert av Norges forskningsråd. EnergiX-programmet er et av de største – med et årlig budsjett på nesten 500 millioner i 2017. Programmet er næringsorientert, men støtter forskning på fornybar energi generelt, effektiv energibruk samt energisystemer og energipolitikk. I siste tildeling ga EnergiX-programmet støtte til 55 nye prosjekter, der de fleste er samfinansiert med brukere i såkalte innovasjonsprosjekter (IPN) eller kompetanseprosjekter (KPN). Det ble imidlertid også innvilget 13 forskerprosjekter uten krav til brukerfinansiering. Disse finansieres i sin helhet av offentlige midler. Prosjektene som velges ut, må naturlig nok skåre høyt på vitenskapelige kriterier. Samtidig understreker EnergiX at prosjekter som skal støttes, bør ha høy relevans for utfordringene på energiområdet. Det er også naturlig, men vi noterer at det er et kriterium at prosjektene skal gi kompetanse

8 https://www.forskningsradet.no/no/Nyheter/Ny_hovedstrategi_er_klar/1254008654156

som *næringslivet* har bruk for framover.⁹ Selv i forskerprosjekter der man ikke krever brukerfinansiering, skal tildelingen altså primært være knyttet til hva som er nyttig for næringslivet. Energibruk og samfunnsaksept knyttet til fornybar energi generelt er viktige referanser for mange aktører med høyst legitime interesser, ikke minst når det gjelder utbygging og transport av energi. I forbindelse med disse temaene er det mye viktig forskning som må utføres, og som kan være sentral for videre samfunnsutvikling. Gode prosjekter burde ha et selvsagt krav på støtte, selv om de ikke gir kompetanseoppbygging for næringslivet, men tvert imot styrker grunnlaget for kritikk og motstand mot statens og næringslivets framferd på energiområdet.

Vi argumenterer for at ganske implisitte styringspremisser i ulike forskningsprogrammer skaper føringer som hindrer fri, kritisk forskning som samfunnet, i alt sitt mangfold, absolutt har nytte av. Forskning som stiller andre spørsmål, ville frambrakt kunnskap som er særdeles *nyttig* dersom utfordringen er å berge planeten, styrke lokaldemokratiet, øke politisk deltakelse, redusere fremmedgjøring samt forhindre sosial og økologisk fragmentering.

Programmer som man skulle tro har en mindre næringsorientert innretning, vris også i retning av innovasjon og næringsutvikling. Fra programmet Bedre helse og livskvalitet, under overskriften «Mål for programmet», heter det:

Hovedmålet for Bedre helse og livskvalitet (BEDREHELSE) er å fremme forskning og forskningsbasert innovasjon av høy kvalitet og nytteverdi som kan bidra til bedre folkehelse, økt livskvalitet og redusert sosial ulikhet i helse. Programmet ønsker å bidra til innovasjon og legge til rette for næringsutvikling på folkehelseområdet.¹⁰

Innovasjon i betydningen nytenkning er jo bra, men i denne sammenhengen (og mange andre) er det åpenbart at det ofte betyr *lønnsom* nytenkning. Mange vil si at det også er bra, men en verdinøytral, apolitisk målsetting er det ikke. Det burde i større grad være rom for forskning

⁹ For flere detaljer: <http://www.forskningsradet.no/prognett-energix/Forside/1253980140037>

¹⁰ <http://www.forskningsradet.no/no/Utlysning/BEDREHELSE/1254024735983>

som stiller seg åpent kritisk til næringsaktørers virksomhet på folkehelseområdet. Hvem vet om ikke folkehelse hadde blitt bedre med mindre og ikke mer kommersialisering? Hvis vi ikke undersøker det, får vi heller aldri vite.

Selv om vi mener det skal være solid rom for forskning som søker svar ingen har spurt etter (den typiske grunnforskningen), er altså hovedpoenget vårt et annet: Vi må legge til rette for forskning som *samfunnet* trenger, og det er ikke alltid det samme som næringslivet og departementene etterspør. Men skal dette skje, må de som verken kan finansiere forskning selv eller påvirke Forskningsrådets prioriteringer i vesentlig grad, også ha en reell mulighet til å få svar på sine spørsmål på samme måte som mer innflytelsesrike samfunnsaktører har i dag.

Vi har sett at det innenfor tydelig næringsrettet forskning som EnergiX er klare føringer som tilgodeser økonomiske interesser, men det gjelder også et program som BEDREHELSE. Et program man kunne tenke seg snarere ville invitere til mer bredde i forskningen, er SAMKUL (Samfunnsutviklingens kulturelle forutsetninger). Dette er et relativt stort forskningsprogram i NFR som særlig retter seg mot humaniora og samfunnsvitenskap. Utgangspunktet er at «samfunnsutviklingen preges av globale endringsprosesser, for eksempel når det gjelder teknologi, demografi, kultur og miljø».

SAMKUL har finansiert svært mangfoldig forskning, også forskning som stiller spørsmålsteget ved forutsetninger som ligger i programmets egen plan. Men likevel er det et viktig signal om prioriteringer når også planen til dette forskningsprogrammet er rik på slike forutsetninger, og vi skal se nærmere på noen av dem.

Hva samfunnsutviklingens kulturelle forutsetninger betyr, og hvilken forståelse av forholdet mellom kultur og samfunnsutvikling dette avspeiler, er uklart – til tross for at denne frasen er et bærende element i programteksten. Både denne formuleringen og en god del av teksten ellers gir inntrykk av at man i hvert fall ikke har en forståelse av at det er samfunnsutviklingen som gir seg kulturelle uttrykk. En marxistisk orientert kulturforsker ville neppe nøle med å betegne programplanens kulturforståelse som borgerlig, eller kanskje hegeliansk. En slik kulturforståelse kan man være tilhenger av, men den er selvsagt ikke politisk nøytral eller naturgitt.

I planen snakkes det mye om at utfordringer skal møtes. Hva slags utfordringer dette er, sies det imidlertid lite konkret om. Men teksten skaper et inntrykk av at et i utgangspunktet godt samfunn står overfor trusler, der kulturforskning på en eller annen måte kan være til hjelp for å bevare kvaliteter: «En annen viktig bakgrunn for SAMKUL var Humaniorastrategien fra 2008, som blant annet pekte på en humanistisk kunnskapsbase som en viktig beredskap i møte med store samfunnsendringer.»¹¹ Og videre: «Forskningen skal styrke og utvide kunnskapsgrunnlaget for å gjøre samfunnet bedre rustet til å møte store utfordringer.» Samfunnsendringene skal på en eller annen måte takles. Men her synes det ikke som om de kulturelle «forutsetningene» er en drivkraft, men snarere en del av en verktøykasse som skal brukes for å håndtere endringer som har sin opprinnelse utenfor kulturen.

Man ser åpenbart ikke for seg at forskningen selv skal bidra til samfunnsendringer. Den skal nemlig primært være nyttig for myndigheter og de som driver med «innovasjon» (som må forstås som en økonomisk aktivitet, siden en utvidet betydning av ordet ikke presenteres). Forfatterne uttrykker konvensjonelle nyttebetraktninger også for SAMKUL. Samfinansiering og annen koordinering med EUs rammeprogram (som nå er Horizon 2020) framheves. Og innretningen på Horizon 2020 har vi allerede omtalt. Om menneske og natur skriver man:

For å forstå de kulturelle forutsetningene for endringene i vårt forhold til natur i bred forstand er det behov for forskning om den kulturelle betydningen av langsiktige menneskeskaptede endringer kloden gjennomgår, de historiske betingelsene for veivalg knyttet til utnyttelse av naturen, og om de moralske spørsmålene ulike veivalg reiser. Dette gjelder blant annet «det grønne skiftet».

Valget av ordet «moralsk» i stedet for «politisk» kan ikke være tilfeldig. Hva om det er slik at samfunnsutviklingen ikke drives fram av «moralske veivalg», og slett ikke i deregulerte, liberale markedsøkonomier (hvem er det som tar de moralske valgene på samfunnets vegne der?), men av kamp mellom ulike interesser? Hvis referansen til moralsk er tilfeldig, er det nesten verre. Det viser i så fall et lite reflektert forhold til drivkrefter

11 http://www.forskningsradet.no/prognett-samkul/Sentrale_dokumenter/1253964329643

i samfunnsutviklingen – og ikke minst til makt. Å (implisitt) avvise et slikt perspektiv legger faktisk politiske føringer for forskningen. Det er illustrerende at ordet «makt» bare nevnes to ganger i en tekst på 25 sider, og da i oppramsinger av stikkord for svært ulike forskningstemaer. Makt har tilsynelatende begrenset plass i samfunnsanalysen som ligger til grunn for programplanen. I planen kan vi videre lese:

De økonomiske aspektene ved samfunnsutviklingen handler om endringer i produksjon, distribusjon og forbruk av varer og tjenester og om former for økonomisk verdsetting. I kjølvannet av kriser i internasjonal økonomi de siste tiårene, har økonomer og kulturforskere pekt på behovene for en bedre forståelse av de kulturelle forutsetningene for den økonomiske utviklingen. Det handler blant annet om rollen til tillit i markedene, de kulturelle forutsetningene for korrupsjon og annen samfunnsskadelig økonomisk atferd, betydningen av rettferdighetshensyn i økonomiske beslutninger, hvordan folk forstår økonomiske sammenhenger, og rollen til myter og fortellinger om verdiskaping og rikdom.

Dette inviterer ikke til forskning som f.eks. stiller spørsmål ved grunnleggende trekk ved kapitalismen, noe man kan hevde det er god grunn til når det gjelder nettopp de temaene som ellers listes opp her. Mener man at «tillit i markedene» er et udiskutabelt gode, og at manglende tillit gjør markedene dysfunksjonelle? At selve markedene kan være problemet, åpnes det ikke for.

Selv om vi mener at det er noe som skurrer i selve innretningen på SAMKUL-programmet, mener vi ikke at problemstillingene som listes opp, er uviktige. Langt ifra. Problemet oppstår fordi programmet synes å ha adoptert en bestemt type snevre nyttebetraktninger og *lar være å framheve* andre og – etter vår oppfatning – mer fundamentale kultur- og samfunnsspørsmål.

Konklusjon

Fiskeriminister Sandberg ville følge forskerne helt inn på kontorene. Han sa det høyt og møtte motstand. Kravet om forskning for å nå politiske mål ble med rette oppfattet som et angrep på forskningens frihet, og

dermed også et forsøk på å parkere forskning som stiller seg kritisk til sider ved oppdrettsnæringen. Her har vi forsøkt å vise at den innflytelsen Sandberg mislyktes i å skaffe seg med sine usminkede utspill, likevel kan oppnås, men på mer subtile måter som leder til langt mindre diskusjon. Det har vi gjort ved å peke på at forskningsprogrammer ofte bygger på implisitte politiske fundament. Til en viss grad er dette uunngåelig. Vi forstår at forskningsprogrammer må definere målsettinger og avgrense temaer, og at dette utelukker eller reduserer sannsynligheten for at prosjekter som ikke oppfyller målene, får finansiering. Problemet oppstår fordi systemet for forskningsfinansiering i dag framstår som et verktøy for å nå mål som ligner de Sandberg uttrykte. Det kan på samme måte ekskludere forskning som er viktig og særdeles samfunnsnyttig.

Fri og uavhengig forskning er en avgjørende kilde til kunnskap, og den kan representere et kritisk korrektiv til en samfunnsutvikling som ganske riktig gir mange utfordringer. Men det virker ikke som om NFR, og heller ikke EU, gjennom sine programmer ivaretar denne gamle og fundamentale innsikten. Dermed står vi i en situasjon hvor forskning som sentralt demokratisk verktøy står i fare for å plasseres på sidelinja. Hvis man erkjenner at kritikk er viktig og nyttig, og at samfunnsinteresser omfatter mer enn myndigheter og næringsliv, bør man ikke bare diskutere formuleringer i programplaner som kan være fulle av gode hensikter. Man bør også spørre hvordan man kan lage systemer som sikrer kritisk og uavhengig forskning, gjerne med et krav om nytteverdi på bestemte områder, men da i en sterkt utvidet forstand.

Vi mener ikke at det er galt å finansiere utviklingen av nye tekniske løsninger som gjør elektrisitetsproduksjon mer miljøvennlig, eller å finansiere planer for å få folk til å endre adferd som skal dempe effektene av klimaendringer. Problemet oppstår når denne forskningen fortrenger annen relevant forskning, og *særlig* når premissene for Forskningsrådet og EUs prioriteringer ikke gjøres eksplisitte. Da blir det vanskelig å åpne for en viktig debatt. En slik debatt vil ha stor betydning fordi premissene som preger hva slags forskning vi konkret kan få finansiert over offentlige budsjetter, forskning som burde tilgodese alle samfunns-gagnlige formål, i sitt vesen er politiske. De legger nemlig bestemte syn og prioriteringer til grunn, men de svarer ikke på det fulle kunnskapsbehovet vi har for å

sikre en helhetlig bærekraftig utvikling som forener økonomiske, sosiale og miljømessige hensyn både for oss og for kommende generasjoner.

Referanser

- European Commission (udatert). *Climate action, environment, resource efficiency and raw materials*. Hentet 11.02.2018 fra <https://ec.europa.eu/programmes/horizon2020/en/h2020-section/climate-action-environment-resource-efficiency-and-raw-materials>
- European Commission (udatert). *What is Horizon 2020?* Hentet 11.02.2018 fra <https://ec.europa.eu/programmes/horizon2020/en/what-horizon-2020>
- Forskningsrådet (2015, 18. mai). *Ny hovedstrategi er klar*. Hentet 11.02.2018 fra <https://www.forskningsradet.no/>
- Forskningsrådet (udatert). *Inntil 100 millioner kroner til forskning for bedre folkehelse*. Hentet 11.02.2018 fra <https://www.forskningsradet.no/no/Utlysning/BEDREHELSE/1254024735983>
- Forskningsrådet (udatert). *Samfunnsutviklingens kulturelle forutsetninger (SAMKUL) – Sentrale dokumenter*. Hentet 11.02.2018 fra http://www.forskningsradet.no/prognett-samkul/Sentrale_dokumenter/1253964329643
- Forskningsrådet (udatert). *Stort program energi (ENERGIX)*. Hentet 11.02.2018 fra <http://www.forskningsradet.no/prognett-energix/Forside/125398014003>
- Kristiansen, B.S. (2016, 10. mars). Per Sandberg advarte mot «mørke motkrefter» – skapte storm. *Aftenposten*. Hentet 11.02.2018 fra <http://www.aftenposten.no/>
- Kristiansen, B.S. (2016, 19. februar). Varsler oppgjør med «mørke motkrefter». *Aftenposten*. Hentet 11.02.2018 fra <http://www.aftenposten.no/>
- Kvile, K. (2016, 24. februar) Frode Reppe mener forskere kan kjøpes. *Fiskeribladet*. Hentet 11.02.2018 fra <https://fiskeribladet.no/>
- Meld. St. 7 (2014–2015). Langtidsplan for forskning og høyere utdanning 2015–2024. *Stortinget. Saker og publikasjoner*. Hentet 11.02.2018 fra: <https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Saker>
- Myklebust, N. (2015, 16. juni). Usaklige beskyldninger fra Norske Sjømatbedrifters Landsforening (NSL). *NINA. Aktuelt / Nyhetsartikkel*. Hentet 11.02.2018 fra <http://www.nina.no/>